

**Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова**

СИДОРЧУК МАРИНА СТЕПАНІВНА

УДК 37.013.42 – 053.6 (043.3)

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ
СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ У ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
РЕАБІЛІТАЦІЇ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Капська Алла Йосипівна
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Шпак Валентина Павлівна,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри соціальної роботи
і соціальної педагогіки;

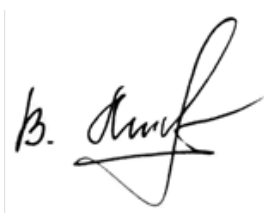
кандидат педагогічних наук, доцент
Пеша Ірина Василівна,
Державний інститут сімейної та
молодіжної політики,
в.о. директора.

Захист відбудеться «18» лютого 2016 року о «13» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «15» січня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Вольнова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Необхідність захисту прав та інтересів дітей, забезпечення умов для їх повноцінного розвитку й активної життєдіяльності є одним із ключових питань національної освіти, пов'язаних із соціальними процесами, що відбуваються в сучасній Україні, і з утвердженням демократії та загальнолюдських засад формування особистості. Такі процеси потребують радикальних перетворень у всіх сферах життя, зокрема у сфері соціального виховання, де найбільш повно проявляється духовний та інтелектуальний потенціал народу, який сприяє самовизначенню та саморозвитку підростаючого покоління.

Наразі структурна перебудова й оновлення держави та суспільства супроводжуються об'єктивними труднощами та прорахунками, внаслідок чого негативним впливам піддається найбільш вразлива категорія суспільства – діти. Зокрема, у такій ситуації особливої уваги потребують діти старшого підліткового віку (15-17 років) як такі, що переживають складний віковий період самоактуалізації й самоствердження. Саме тому підтримка і соціально-педагогічний захист старших підлітків, в тому числі бездоглядних та безпритульних, стала особливо гострою соціально-педагогічною проблемою сучасної дійсності.

За такої ситуації актуалізуються питання функціонування таких соціальних закладів, що можуть опікуватися проблемами бездоглядних та безпритульних дітей різних вікових груп, і такими сьогодні є притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації.

Принциповими для розробки означеної проблеми є положення і рекомендації вчених, висвітлені в наукових працях, в різних аспектах, зокрема: обґрунтування виникнення такого соціального явища, як дитяча бездоглядність, та розробка соціальних механізмів його локалізації як у вітчизняних дослідженнях – О. Безпалько, Л. Волинець, Л. Завацька, А. Зінченко, Н. Максимова, В. Оржеховська, С. Толстоухова та ін., так і в зарубіжних – А. Адлер, Л. Дулінова, П. Люблінський, Л. Мардахаєв, Ф. Мустаєва та ін.; науково-теоретичні засади соціально-правового захисту дітей (Н. Агаркова, І. Ковчина, Ж. Петрочко та ін.) та соціально-педагогічного і соціального захисту дитинства (О. Караман, Л. Ковальчук, І. Пеша, О. Платонова та ін.); положення про соціально-психологічні та соціально-педагогічні механізми роботи з дезадаптованими дітьми (В. Моргун, К. Седих, Є. Холостова та ін.); особливості професійної діяльності соціального педагога з різними категоріями дітей (Л. Артюшкіна, О. Балакірева, І. Зверєва, А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик, А. Мудрик, А. Полянничко, В. Шпак та ін.) та технології соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими дітьми – Г. Бевз, Р. Вайнола, Л. Вольнова, С. Харченко та ін. Окремі аспекти соціального явища дитячої бездоглядності розглядаються також і в дисертаційних дослідженнях: педагогічні умови соціального захисту бездоглядних дітей у притулках для неповнолітніх (Л. Кальченко); психолого-педагогічні умови організації процесу виховання у притулку для неповнолітніх (Н. Павлик); теоретичні аспекти дитячої бездоглядності і безпритульності в Україні (Л. Кривачук).

Встановлено, що вивченням прагнення особистості до розкриття власних потенційних можливостей займалися зарубіжні дослідники: А. Маслоу

(самоактуалізація), А. Адлер (прагнення до досконалості), К. Роджерс (прагнення до самореалізації), К. Юнг (індивідуалізація), а також сучасні українські вчені О. Яремчук (самоактуалізація, саморозвиток), С. Максименко (самоздійснення) та ін.

Результати аналізу наукових досліджень дозволили виявити відсутність цілісного підходу до вивчення процесу життєдіяльності безпритульних дітей та забезпечення ефективних умов розвитку їх самоактуалізації.

Актуальність, наукова і соціальна значущість даної проблеми значною мірою обумовлені необхідністю вирішення низки *суперечностей* між:

- стрімким зростанням кількості бездоглядних і безпритульних дітей та відсутністю у вітчизняній науковій теорії і практиці обґрунтованих ефективних форм, методів і технологій для покращення умов їх саморозвитку і соціального становлення як особистості;

- об'єктивною потребою вихованців у самоактуалізації, котрі перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, і недостатньою розробленістю та реалізацією соціально-педагогічних умов організації такої діяльності;

- необхідністю удосконалення діяльності педагогічних кадрів у центрах соціально-психологічної реабілітації та недостатнім обсягом і рівнем науково-методичного забезпечення їх професійної діяльності з даною категорією підлітків.

Актуальність проблеми, її недостатнє розкриття у вітчизняній психологічній і соціально-педагогічній теорії і практиці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження *«Соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і є складовою комплексної проблеми *«Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності»*.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 6 від 26.12.2012 р.) та узгоджена в бюро Міжвідомчої Ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 26.03.2013 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність соціально-педагогічних умов самоактуалізації та технології соціально-виховного супроводу старших підлітків у процесі їх самоактуалізації у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання дослідження:**

1. Розкрити суть проблеми самоактуалізації особистості у психолого-педагогічній теорії й уточнити зміст основного категоріального апарату.

2. Виявити соціально-психологічні характеристики старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації та окреслити особливості їх самоактуалізації.

3. Обґрунтувати критерії, показники та виявити рівні самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

4. Визначити й апробувати оптимальні соціально-педагогічні умови та технології соціально-виховного супроводу самоактуалізації старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації, та перевірити їх ефективність в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації.

Об'єкт дослідження – самоактуалізація старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови і технології самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

З метою розв'язання окреслених завдань використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз філософської, соціологічної, психологічної та соціально-педагогічної літератури з метою розкриття сутності та специфіки самоактуалізації старших підлітків; узагальнення наукових підходів до проблеми самоактуалізації старших підлітків, що дозволило визначити напрями дослідження та виявити оптимальні соціально-педагогічні умови як необхідну складову процесу самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; аналіз змісту і результатів діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації з метою визначення критеріїв і показників самоактуалізації старших підлітків; *емпіричні* – анкетування, спостереження (безпосереднє, опосередковане), тестування, метод незалежних експертних оцінок, що допомогло виявити реальний стан і особливості організації роботи зі старшими підлітками та рівень їх самоактуалізації; *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний) дозволив впровадити і перевірити ефективність соціально-педагогічних умов і технологій соціально-виховного супроводу самоактуалізації старших підлітків; *статистичні* – методи математичної статистики для опрацювання результатів експериментальної роботи, визначення статистичної значущості отриманих у ході експерименту результатів.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять наукові концепції і теорії про: розвиток особистості (Б. Ананьєв, Л. Божович, Є. Єгорова, Г. Костюк, Н. Литвинова, Н. Побірченко та ін.); про психологічні особливості та соціально-педагогічні умови соціалізації особистості в системі виховної роботи (С. Вітвицька, М. Галагузова, І. Зязюн, С. Карпенчук, І. Кон, В. Сластьонін, С. Харченко та ін.); роль соціального та особистісно орієнтованого виховання у становленні особистості підлітка (І. Бех, В. Бочарова, С. Подмазін, О. Сухомлинська, М. Шакурова та ін.); сутність захисту дитинства і соціально-педагогічні механізми його регулювання (І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, Ж. Петрочко та ін.); соціально-психологічні властивості особистості та особливості поведінки депривованих дітей (Т. Журавель, А. Кацєро, В. Мухіна, А. Прихожан, Л. Рень та ін.); соціально-психологічні умови самоствердження і самовизначення підлітка (В. Аверін, І. Булах, Т. Гаврилова, А. Прихожан, Г. Цукерман та ін.); концепції соціального супроводу при наданні психолого-педагогічної допомоги дітям (О. Казакова, Н. Комарова, І. Ліпський, І. Манохіна, І. Пеша та ін.).

Законодавчою базою дослідження стали: Конвенція ООН про права дитини (1989 р., ратифіковано 1991 р.), Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року (2009 р.), Закони України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про органи і служби у справах

дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (2005 р.), Типове положення «Про центри соціально-психологічної реабілітації» (2004 р.), «Концепція національного виховання» (1994 р.) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

- *вперше запропоновано* авторське трактування поняття «самоактуалізація старших підлітків» як процесу актуалізації старшим підлітком власного потенціалу, внутрішніх ресурсів та використання їх як засобів та способів реалізації смислу життєдіяльності; поняття «соціально-виховний супровід» як процес забезпечення індивідуально орієнтованої професійної комплексної медико-психологічної, соціально-правової, соціально-педагогічної, освітньої, організаційно-комунікативної допомоги та підтримки підлітків, котрі опинилися у кризовій ситуації життя та гарантії їх соціальної захищеності;

- *визначено і розкрито* особливості самоактуалізації старших підлітків в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації та напрями соціально-педагогічної роботи з даною категорією вихованців; *виявлено й науково обґрунтовано* соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації (реалізація комплексної програми самоактуалізації; забезпечення активної участі старших підлітків у самоактуалізації; організація і координація роботи фахівців мультидисциплінарної команди); *визначено* критерії (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, операційно-діяльнісний), їх показники та виявлено рівні самоактуалізації (низький, середній, високий) старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації;

- *уточнено* зміст поняття «самоактуалізація»; технології соціально-педагогічної роботи (технологію соціальної корекції та реабілітації, технологію соціальної профілактики, технологію самоактуалізації особистості та технологію соціально-виховного супроводу);

- *подальшого розвитку набули* зміст та методи соціально-педагогічної роботи у центрах соціально-психологічної реабілітації, спрямовані на самоактуалізацію старших підлітків.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у: впровадженні соціально-педагогічних умов і технологій; розробці й апробації – методичних рекомендацій «Інтерактивні заняття у роботі зі старшими підлітками в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації: тренінгова програма» та «Соціально-педагогічна робота з дітьми в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації»; спецкурсу соціально-педагогічного циклу «Самоактуалізація особистості підлітка у центрах соціально-психологічної реабілітації» (програма, конспект лекцій, завдання для самостійної роботи); доповненні змістових модулів дисциплін «Технології соціально-педагогічної роботи», «Актуальні проблеми соціальної педагогіки», «Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів» темами, що стосуються соціально-педагогічної роботи з підлітками в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації.

Матеріали дисертації можуть бути використані соціальними педагогами, психологами у практичній діяльності в центрах соціально-психологічної

реабілітації, закладах соціального захисту дітей, службах у справах дітей із метою здійснення соціально-реабілітаційної роботи. Отримані теоретичні висновки та практичні результати дослідження можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін: «Соціальна педагогіка», «Технології соціально-педагогічної роботи», «Актуальні проблеми соціальної педагогіки» для студентів вищих навчальних закладів.

Результати дослідження *впроваджено* у практику роботи Волинського обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей (довідка № 463 від 19.10.2015 р.), Центру соціально-психологічної реабілітації дітей №1 м. Києва (довідка № 746 від 20.10.2015 р.), Служби у справах дітей Камінь-Каширської районної державної адміністрації Волинської області (довідка № 306.1/01-13-15 від 01.10.2015 р.), Служби у справах дітей Ковельської районної державної адміністрації Волинської області (довідка № 532/01-21 від 12.10.2015 р.), Служби у справах дітей та сім'ї Київської міської державної адміністрації (довідка № 069-2331 від 20.11.2015 р.), а також в навчально-виховний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 07-10/2512 від 29.10.2015 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/02/3588 від 04.11.2015 р.).

Дослідження проводилося упродовж 2013–2015 років. Експериментальною роботою було охоплено 525 осіб, з них 429 вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації (216 осіб – експериментальна група, 213 – контрольна група), 26 фахівців центрів соціально-психологічної реабілітації та служб у справах дітей, 70 студентів за спеціальністю «Соціальна педагогіка».

Особистий внесок здобувача. У статті «Змістова структура процесу самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації», опублікованій у співавторстві з А. Капською, авторським є висвітлення особливостей самоактуалізації старших підлітків, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження було представлено у доповідях та повідомленнях на наукових, науково-практичних конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Развитие социального воспитания детей и молодежи в едином образовательном пространстве района» (Росія, Ростов-на-Дону, 2013), «Соціальна педагогіка: наука, професія, діяльність (здобутки двох десятиріч)» (Івано-Франківськ - Київ, 2013), «Теория и практика толерантности: от конфликтов к миру и согласию» (Росія, Москва, 2013), «Сучасні тенденції розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2013), «Актуальные проблемы социальной психологии» (Білорусь, Мінськ, 2014), «Соціальна політика: концепції, технології, перспективи» (Київ, 2014, 2015), «Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації» (Ніжин, 2014), «Соціальна робота як правозахисна професія» (Чернівці, 2015), Міжнародної конференції для просування соціальної роботи в країнах з перехідною економікою (Молдова, Кишинів, 2015), «Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности» (Росія, Махачкала, 2015); *всукраїнських* – «Четверті сіверянські соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2013), «П'яті сіверянські

соціально-психологічні читання» (Чернігів, 2014), «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Кам'янець-Подільський, 2015).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Інституту соціальної роботи та управління (2012-2015 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені у 19 наукових та науково-методичних працях. З них: 10 статей у провідних наукових фахових виданнях України (9 – одноосібні), 2 методичні рекомендації, 2 зарубіжні публікації, 5 тез доповідей.

Загальний обсяг особистого доробку становить 11,5 друкованих аркушів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 258 сторінок, із них – 170 сторінок основного тексту. 12 додатків складають 53 сторінки. Робота містить 10 таблиць і 12 рисунків на 10 сторінках. Список використаних джерел нараховує 318 найменувань, із них 24 – іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи і теоретико-методологічні засади дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; подано інформацію про апробацію роботи та впровадження її результатів; наведено відомості про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – *«Теоретичні засади самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації»* – обґрунтовано теоретичні засади проблеми самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; уточнено поняття «самоактуалізація»; визначено особливості самоактуалізації особистості у старшому підлітковому віці; психолого-педагогічні складові самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; здійснено психолого-педагогічну характеристику вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; виявлено причини направлення дітей у центри соціально-психологічної реабілітації; обґрунтовано критерії, показники і рівні самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Проаналізовано низку підходів щодо соціально-педагогічної роботи зі старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації та сприяння їх самоактуалізації. Встановлено, що у філософському і культурологічному аспектах, у педагогіці й акмеології (А. Асмолов, А. Бодальов, Б. Братусь, Л. Брильов, А. Леонтєв, П. Підкасистий та ін.) поняття «самоактуалізація» розкривається як домінанта у сучасному науковому гуманітарному знанні і розглядається як необхідна форма руху людини до особистісної зрілості. Це дозволило дійти висновку: поняття *«самоактуалізація старших підлітків»* можна тлумачити як процес актуалізації старшим підлітком власного потенціалу (прагнення до змін,

фізичні та інтелектуальні сили, креативність старших підлітків), внутрішніх ресурсів (бажання, цілі, ідеї, переконання, самоконтроль, життєві цінності) та використання їх як засобів і способів реалізації смислу життєдіяльності (самореалізація).

Науковцями визначено, що самоактуалізація особистості може включати такі сфери, як: соціальна (взаємодія зі соціумом); психологічна (самосприйняття, безпосередність, демократичний характер); лідерська (прагнення до влади); прагнення до творчості (креативність); інтелектуальна та особистісна.

Встановлено, що інший аспект нашого дослідження – причини появи соціального явища «дитяча бездоглядність» та питання розробки соціальних (соціально-педагогічних) механізмів його локалізації – досліджували Т. Алексєєнко, Л. Волинець, А. Зінченко, А. Капська, П. Люблінський, В. Оржеховська, І. Пеша та ін.; особливості професійної діяльності соціального педагога з дезадаптованими категоріями дітей та технології соціально-педагогічної роботи з ними – Л. Артющкіна, Г. Бєвз, О. Карпенко, Н. Клімкіна, Л. Міщик, А. Мудрик, А. Полянничко, С. Харченко та ін.

Визначено, що вихованцями центрів соціально-психологічної реабілітації в основному є бездоглядні та безпритульні діти, яких науковці в Україні вперше (1990 р.) назвали «діти вулиці». З'ясовано причини, у зв'язку з якими підлітки (15-17 років) потрапляють у центри соціально-психологічної реабілітації, зокрема: складні життєві обставини; перебування поза сімейним оточенням; переведення з притулків для дітей; жорстоке поводження по відношенню до старших підлітків; звернення до центрів особисто тощо.

Розкрито соціально-психологічні характеристики бездоглядних і безпритульних дітей, які потрапляють до центрів соціально-психологічної реабілітації.

Встановлено, що психологічний розвиток вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації характеризується певними властивостями: з одного боку – потребою в увазі та підтримці без зайвого осуду та оцінок, потребою в повазі та визнанні, наявністю інтересу до життєвих подій, а з іншого боку – затримкою психічного розвитку, слабким рівнем інтелектуального та фізичного розвитку; низьким рівнем навчальної мотивації й самооцінки.

Узагальнення власного практичного досвіду і теоретичних положень психологів (Г. Бєвз, А. Мудрик, А. Полянничко, Ф. Райс) дозволило констатувати, що причинами прояву психологічних проблем у старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації є: нестача емоційного тепла, уваги з боку дорослих, схвалення; відсутність почуття сталості, безпеки ситуації, захищеності; агресивність та схильність до аутоагресії; тривожність та висока внутрішня напруженість; занижена самооцінка та неприйняття себе; знервованість, дратівливість, уразливість; труднощі спілкування та встановлення близьких емоційних контактів; сімейна проблематика; скрутне матеріальне та житлове становище.

Визначено зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на *самоактуалізацію старших підлітків* у центрах соціально-психологічної реабілітації (середовище центру, соціально-психологічна адаптація, здатність старших підлітків до рефлексії, самооцінка, ціннісні орієнтації, референтна група, основні потреби

підліткового віку, колектив фахівців центру). Доведено необхідність врахування означених чинників та перевірено їх вплив на самоактуалізацію старших підлітків у різних соціально-педагогічних умовах.

Окреслено *особливості* самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, суть яких полягає в тому, що процес самоактуалізації розгортається в соціокультурній системі виховання центру; суб'єкт і об'єкт активності співпадає; самоактуалізація старших підлітків потребує підтримки та уваги як з боку ровесників, так і дорослих, та прийняття ними шляхів особистісного розвитку.

На основі вивчення результатів дисертаційних досліджень (І. Вітіна, Л. Карамушки, Л. Кобильнік, Б. Мартинова, В. Русової та ін.) та за даними Державного інституту сімейної та молодіжної політики (дослідження «Діти у складних життєвих обставинах») визначено *критерії і показники самоактуалізації старших підлітків* у центрах соціально-психологічної реабілітації: *мотиваційно-ціннісний* критерій (потреба старшого підлітка у самоактуалізації; прояв пізнавальних потреб старшого підлітка; наявність професійно-ціннісних орієнтацій та мотивація старшого підлітка до самовдосконалення, прояв емоційного ставлення старших підлітків до навчально-пізнавальної діяльності); *інформаційно-пізнавальний* критерій (знання старшими підлітками про сутність самоактуалізації та способи і засоби її здійснення; прояв адекватної самооцінки старшими підлітками, особистісно важливих якостей; наявність знань старших підлітків про власні індивідуальні особливості та їх прояв у навчальній та інших видах діяльності); *операційно-діяльнісний* критерій, показниками якого є: креативність, вміння свідомо й активно проявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота старшого підлітка над собою відповідно до мети самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здатність здійснювати старшим підлітком самоконтроль у процесі власної самоактуалізації.

Визначено *рівні самоактуалізації старших підлітків*, під якими ми розуміємо, міру прояву виявлених показників у старших підлітків. Вихованці з *високим рівнем* самоактуалізації характеризуються: яскраво вираженою потребою до самоактуалізації; розвиненими пізнавальними потребами та ціннісними орієнтаціями; стійким позитивним ставленням до навчально-пізнавальної діяльності; добрим усвідомленням сутності самоактуалізації; володіють знаннями про способи і засоби її здійснення; знають власні індивідуальні особливості; вмотивовані на досягнення успіху.

Середній рівень самоактуалізації притаманний для осіб, які проявляють потребу в самоактуалізації, достатній рівень розвитку пізнавальних потреб та ціннісних орієнтацій, позитивне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності; усвідомлюють сутність самоактуалізації, знайомі зі способами і засобами її здійснення, адекватно при цьому оцінюють рівень сформованості важливих для них якостей; усвідомлюють власні індивідуальні особливості та вміють їх проявляти; епізодично демонструють готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку.

Низький рівень самоактуалізації засвідчує, що у старших підлітків слабо виражена потреба у самоактуалізації; недостатній рівень розвитку пізнавальних потреб і професійно-ціннісних орієнтацій; характерним є нейтральне або байдуже ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, задоволення від такої діяльності одержують рідко; не усвідомлюють сутності самоактуалізації, не володіють знаннями про способи і засоби її здійснення.

Здійснений теоретичний аналіз проблем самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації став передумовою для виявлення, обґрунтування та впровадження ефективних соціально-педагогічних умов і технологій означеного процесу.

У другому розділі – *«Зміст і технології самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації»* – представлено результати вивчення рівнів самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; обґрунтовано соціально-педагогічні умови і технології самоактуалізації і соціально-виховного супроводу старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; розроблено та експериментально перевірено соціально-педагогічні умови і технології самоактуалізації і соціально-виховного супроводу старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Метою *констатувального експерименту* стало визначення рівня прояву самоактуалізації старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації, яка конкретизувалась у таких завданнях: дослідити міру обізнаності підлітків про поняття самоактуалізації, її складові і форми прояву у підлітковому середовищі; виявити рівень самоактуалізації у старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; виявити оптимальні соціально-педагогічні технології, які сприяють самоактуалізації старших підлітків в умовах центру соціально-психологічної реабілітації.

З цією метою було застосовано такі діагностичні методики: для *мотиваційно-ціннісного* критерію – методику «Мотивація до досягнення успіху» Т. Елерса; для *інформаційно-пізнавального* критерію – фокус-групи; для *операційно-діяльнісного* критерію – включене спостереження. Методика «Діагностика самоактуалізації особистості – САМОАО» (А. Лазукіна в адаптації Н. Каліної) дозволила вивчити окремі показники за всіма критеріями.

Контрольну та експериментальну групу було визначено за результатами проведених фокус-груп зі старшими підлітками, а також проведеними консультаціями зі спеціалістами центрів.

Результати діагностики рівня самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації свідчать, що із 216 осіб контрольної групи (КГ) та 213 осіб експериментальної групи (ЕГ), які були залучені до констатувального експерименту, високий рівень самоактуалізації проявили лише 29 осіб (13,42%) ЕГ та 33 особи (15,49%) із КГ. Більшість вихованців експериментальної групи – 111 осіб (51,39%) та 106 осіб (49,77%) з контрольної групи мають середній рівень самоактуалізації. Значна частина вихованців старшого підліткового віку центрів соціально-психологічної реабілітації характеризується низьким рівнем самоактуалізації: 76 осіб (35,19%) – в ЕГ; 74 особи (34,74%) – КГ.

За результатами проведених 15 фокус-груп зі старшими підлітками – вихованцями центрів соціально-психологічної реабілітації та включеного спостереження встановлено: виховна робота у центрах соціально-психологічної реабілітації здійснюється не належним чином; старші підлітки прагнуть до самоактуалізації та самореалізації, зокрема, прагнуть розвивати себе у різних сферах (соціальній (взаємодія зі соціумом); психологічній (самосприйняття, безпосередність, демократичний характер); лідерській (прагнення до влади); прагнення до творчості (креативність); інтелектуальній та особистісній тощо), що стало основою для визначення необхідних соціально-педагогічних умов і технологій досліджуваного процесу.

Соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків-вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації ми розглядаємо як сукупність педагогічних обставин, які створюються під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на входження старших підлітків у соціум та взаємодію з ним, засвоєння ними соціального досвіду, залучення їх до соціуму, збереження здоров'я, розвиток свідомості й здатності до саморозвитку та самовизначення.

Такими умовами є: 1) *реалізація комплексної програми самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, яка передбачає використання технологій самоактуалізації; соціальної реабілітації; соціальної профілактики; соціальної корекції; соціально-виховного супроводу, та включає: визначення форм соціально-педагогічної роботи зі старшими підлітками, розробку та впровадження тренінгових занять для старших підлітків із метою пошуків вирішення проблемних питань, проведення індивідуальних форм роботи з підлітками; 2) забезпечення активної участі старших підлітків у самоактуалізації в центрах соціально-психологічної реабілітації, що потребує впровадження технології соціально-виховного супроводу: вивчення потреб підлітків, включення у процес реалізації програми сприяння самоактуалізації старших підлітків; 3) організація і координація роботи фахівців мультидисциплінарної команди. Дана умова потребувала знань, умінь здійснювати соціально-виховний супровід: (визначення складу команди, проведення круглих столів, упровадження програми підготовки фахівців мультидисциплінарної команди до сприяння самоактуалізації старших підлітків, залучення фахівців до роботи зі старшими підлітками), впровадження у навчальний процес спецкурсу для майбутніх соціальних педагогів «Самоактуалізація особистості підлітка у центрах соціально-психологічної реабілітації».*

Зазначені соціально-педагогічні умови були апробовані під час формувального експерименту у центрах соціально-психологічної реабілітації, що здійснювався у процесі впровадження комплексної програми самоактуалізації, яка включає різні технології.

Формувальний експеримент проводився на базі Волинського обласного центру соціально-психологічної реабілітації дітей та Центру соціально-психологічної реабілітації дітей №1 м. Києва, служб у справах дітей Камінь-Каширської районної державної адміністрації, Ковельської районної державної адміністрації Волинської області та служби у справах дітей та сім'ї Київської міської державної адміністрації упродовж 2013-2015 рр.

З метою реалізації та перевірки першої соціально-педагогічної умови – *реалізація комплексної програми самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації* – було використано технології самоактуалізації, соціальної реабілітації, соціальної профілактики, соціальної корекції, що передбачало розробку та впровадження комплексної програми самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, в якій взяли участь 216 вихованців (три вибірки вихованців центрів).

Технологія самоактуалізації впроваджувалася під час *тренінгових занять* сприяння самоактуалізації старших підлітків (змістові блоки: «Мій внутрішній світ», «Комунікація та інформація», «Здоровий спосіб життя», «Моє майбутнє»), які використано з метою створення умов для задоволення пізнавальних потреб старших підлітків, посилення професійно-ціннісних орієнтацій та знань старших підлітків про власні індивідуальні особливості і їх прояв у навчальній та іншій діяльності; посилення у старшого підлітка самоконтролю власної самоактуалізації, мотивації старшого підлітка до самовдосконалення та до активної і планомірної роботи старшого підлітка над собою згідно з метою самоактуалізації; *тренінг креативності* дозволяв активізувати творчу енергію старших підлітків, сприяти розвитку їх креативності; а також посилював мотивацію старшого підлітка до самовдосконалення.

Реалізація першої соціально-педагогічної умови дозволила використати технологію соціальної реабілітації у роботі зі старшими підлітками шляхом впровадження різних інтерактивних методів (*мозкові штурми* «Дружба у нашому житті», «Як не стати жертвою торгівлі людьми», *метод кейс-стаді*), проведення яких вплинуло на розвиток уміння свідомо й активно проявляти свої інтелектуальні та креативні особливості в навчальній і професійній діяльності, на активізацію мисленнєвої діяльності старших підлітків та знаходження ними шляхів вирішення складних ситуацій, посилення самостійності вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації.

Впровадження технології соціальної профілактики сприяло формуванню у старших підлітків навичок здорового способу життя, профілактиці негативних явищ у підлітковому середовищі шляхом проведення *тренінгових занять* («Здоровому – все здорово», «ВІЛ/СНІД – це стосується кожного», «Наркоманія – шлях у прірву», «Безпечні відносини, довіра» тощо), *диспутів і дискусій* («Освіта – головне в житті людини. Так чи ні?», «Розум і краса. Що головніше?», «Самоактуалізація: наполеглива праця чи натхнення?», «Чи завжди у людини є вибір? Так чи ні»). Вплив проведених форм роботи на старших підлітків проявився через посилення у них професійно-ціннісних орієнтацій, підвищення рівня мотивації старших підлітків до навчально-пізнавальної діяльності.

Встановлено, що технологія соціальної корекції (зокрема, *перегляд й аналіз відеоматеріалів* «Тренер Картер / Coach Carter», «Життя на продаж», «Форрест Гамп / Forrest Gump», «Достукатись до небес / Knockin' On Heaven's Door», «Заплати наперед / Pay It Forward», «Мільйонер з нетрів / Slumdog millionaire») найбільш ефективно впливала на розвиток адекватності у самооцінці старшими підлітками власних важливих якостей, а також на переконання вихованців у тому, як вибір людини може впливати на її самоактуалізацію та оточення.

Реалізація другої соціально-педагогічної умови – *забезпечення активної участі старших підлітків у самоактуалізації в центрах соціально-психологічної реабілітації* – потребувала застосування технології *соціально-виховного супроводу*. Вона включала три *етапи супроводу*: 1) підготовчий, на якому здійснювалася діагностика психічного, соціального стану вихованця, визначено форми і технології роботи зі старшими підлітками; 2) основний – діяльнісний (етап реалізації плану соціально-психологічної реабілітації вихованців, сприяння їх самоактуалізації). На даному етапі проводилися *дискусії* «Я маю права», «Я захищаю свою ідею»; *бесіди* («Що таке громадянська зрілість?», «Виховуйте в собі відповідальність», «Як стати розумною людиною», «Закони людського спілкування», «Вічні людські цінності», «Яким я бачу себе у майбутньому» тощо); індивідуальні бесіди та *консультації* для вихованців у процесі впровадження комплексної програми самоактуалізації, призначалися щодня нові доручення за інтересами. Виявилось, що окремі вихованці потребують тривалого соціально-виховного супроводу, який забезпечувався фахівцями і тренерами завдяки посиленій увазі, підтримці та залученню до різних видів виховної і творчої діяльності тощо. Дехто зі старших підлітків активно проявили самоактуалізацію, зокрема бажання брати участь у різних формах роботи, продовжувати навчання після закінчення школи та ін. 3) Останній етап – заключний (підсумковий) – це етап рефлексії, який дозволив здійснити повторну діагностику психічного, соціального стану вихованців, аналіз впроваджених технологій – контрольний етап нашого дослідження.

Для реалізації та перевірки дії третьої соціально-педагогічної умови – *організація і координація роботи фахівців мультидисциплінарної команди* – та з метою визначення ефективного впливу соціально-педагогічних форм роботи, спрямованих на самоактуалізацію старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, була розроблена і впроваджена *комплексна програма, орієнтована на організацію роботи з мультидисциплінарною командою*, яка складалася з двох модулів: «Особливості самоактуалізації старших підлітків», «Технології сприяння самоактуалізації старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації». Кожен модуль включав такі форми роботи, як: *круглі столи* («Особливості соціально-виховної роботи зі старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації», «Ефективні форми та методи сприяння самоактуалізації вихованців»), які були спрямовані на загострення уваги фахівців на необхідності створення спеціальних умов для розвитку вихованців та посилення соціально-виховної роботи з ними у центрах соціально-психологічної реабілітації; *тренінгові заняття* («Основні потреби старшого підліткового віку», «Особливості самоактуалізації старших підлітків», «Ефективні форми та методи сприяння самоактуалізації вихованців» тощо), що дозволили підвищити розуміння фахівцями особливостей самоактуалізації старших підлітків, організувати таку ситуацію, яка б сприяла прояву інтересу та бажання фахівців до створення умов для старших підлітків, орієнтованих на самоактуалізацію, ефективно використовувати інтерактивні методи у роботі зі старшими підлітками; *спекурс* в університетах для майбутніх соціальних педагогів «Самоактуалізація особистості підлітка у центрах соціально-психологічної реабілітації» з метою розвитку у них показників когнітивного, операційного та мотиваційного критеріїв соціально-педагогічної

роботи зі старшими підлітками – вихованцями центрів соціально-психологічної реабілітації.

На етапі контрольного експерименту застосовано комплекс діагностичних методик, аналогічних до методик на констатувальному етапі. Було здійснено аналіз впроваджених соціально-педагогічних умов і технологій, спрямованих на самоактуалізацію старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; проведено аналіз та узагальнення емпіричних даних, здійснено побудову частотних та відсоткових розподілів за кожним із визначених критеріїв та відповідними показниками; графічно представлено одержані дані та їх опис.

Виявлено, що у старших підлітків, залучених до експериментальних груп, найбільш помітного розвитку набули такі показники, як: уміння свідомо й активно проявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; здійснення старшим підлітком самоконтролю за етапами власної самоактуалізації; пізнавальні потреби старшого підлітка; професійно-ціннісні орієнтації; мотивація старшого підлітка до самовдосконалення; позитивне емоційне ставлення старших підлітків до навчально-пізнавальної діяльності, що проявилось в активній зацікавленості та участі старших підлітків у запропонованих формах роботи. Зокрема, старші підлітки після тренінгових вправ, що стосувалися здорового способу життя, почали відвідувати спортивні секції у школі та проводити свій вільний час не «з цигаркою», а на спортивному майданчику. Водночас старші підлітки проявляли значний інтерес до питань, що стосуються окремих нормативно-правових документів і захисту прав людини та можливого майбутнього навчання. Результати контрольного зрізу представлені на рисунку 1.

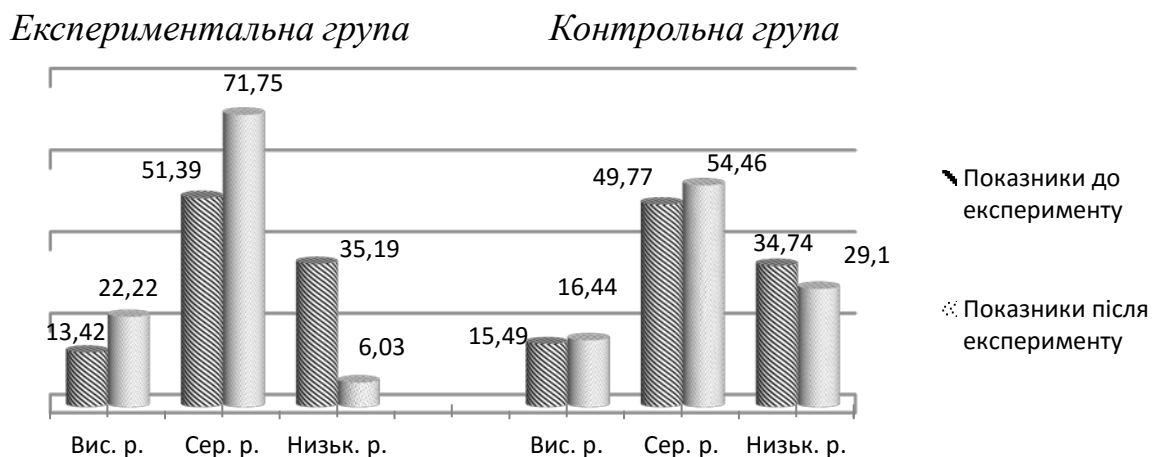

Рис. 1. Динаміка рівнів самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації

Встановлено, що в експериментальній групі (ЕГ) кількість осіб із низьким рівнем прояву самоактуалізації зменшилась із 76 осіб (35,19%) до 13 осіб (6,03%), тобто на 63 особи (29,16%), в той час як у контрольній – із 74 осіб (34,74%) до 62 осіб (29,1%), тобто на 12 осіб (5,63%). На середньому рівні в учасників експериментальної групи помітні позитивні тенденції, зокрема, кількість респондентів збільшилась з 111 осіб (51,39%) до 155 осіб (71,75%), тобто на 44

особи (20,37%), а у контрольній лише на 10 осіб (4,69%). Високий рівень прояву самоактуалізації в експериментальній групі після участі у формульованому експерименті характерний для 48 осіб (22,22%), що на 19 осіб (8,79%) більше, ніж було на констатувальному етапі. У контрольній групі кількість підлітків збільшилась лише на дві особи (0,94%).

Виявлено, що найбільш помітної динаміки зазнали такі окремі показники, як: уміння свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності (високий рівень у 53 осіб ЕГ – (24,54%); мотивація старшого підлітка до самовдосконалення (високий рівень отримали 54 особи ЕГ – (25%); адекватність самооцінки старших підлітків власних важливих якостей (високий рівень у 52 осіб ЕГ – (24,08%)), що загалом дозволяє говорити про позитивну динаміку за всіма критеріями.

Здійснено оцінку достовірності змін у рівнях самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, що відбулися у контрольній та експериментальній групах, із використанням χ^2 критерію Колмогорова-Смирнова.

Порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи та статистична обробка отриманих даних підтвердили ефективність запропонованих соціально-педагогічних умов і технологій самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення актуальної проблеми – самоактуалізації старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації, що відображено: у теоретичних положеннях про розвиток особистості, про особливості та соціально-педагогічні умови соціалізації особистості в системі виховної роботи, соціально-психологічні властивості особистості та поведінки депривованих дітей, соціально-психологічні умови самоствердження і самовизначення підлітка.

Результати теоретичного й експериментального дослідження підтвердили правомірність основних ідей і положень стосовно самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації та засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань, що є підставою для подальших *висновків*:

1. Здійснено теоретико-методичний аналіз наукових праць з означеної наукової проблеми. Визначено, що самоактуалізація старших підлітків – це процес актуалізації старшим підлітком власного потенціалу (прагнення до змін, фізичні та інтелектуальні сили, креативність старших підлітків), внутрішніх ресурсів (бажання, цілі, ідеї, переконання, самоконтроль, життєві цінності старших підлітків) та використання їх як засобів та способів реалізації смислу життєдіяльності (самореалізація).

2. Здійснено соціально-психологічну характеристику старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації. Встановлено, що психологічний розвиток вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації характеризується певними властивостями: з одного боку – потребою в увазі та

підтримці без зайвого осуду та оцінок, потребою в повазі та визнанні, наявністю інтересу до життєвих подій, а з іншого боку – затримкою психічного розвитку, слабким рівнем інтелектуального та фізичного розвитку; низьким рівнем навчальної мотивації й самооцінки. Виявлено *особливості самоактуалізації* в роботі зі старшими підлітками, суть яких полягає в тому, що процес самоактуалізації розгортається в соціокультурній системі виховання центру; суб'єкт і об'єкт активності співпадає; самоактуалізація старших підлітків потребує підтримки та уваги як з боку ровесників, так і дорослих, та прийняття ними шляхів особистісного розвитку. Окреслено *структуру даного процесу*, вплив на який мають: *середовище центру, соціально-психологічна адаптація, здатність до рефлексії, самооцінка, ціннісні орієнтації, референтна група, основні потреби підліткового віку, колектив фахівців центру*.

3. Обґрунтовано критерії (*мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний та операційно-діяльнісний*) та показники самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Показниками мотиваційно-ціннісного критерію обрано: потреба старшого підлітка у самоактуалізації; прояв пізнавальних потреб старшого підлітка; наявність професійно-ціннісних орієнтацій та мотивація старшого підлітка до самовдосконалення, прояв емоційного ставлення старших підлітків до навчально-пізнавальної діяльності); *інформаційно-пізнавального* – знання старшими підлітками про сутність самоактуалізації та способи і засоби її здійснення; прояв адекватної самооцінки старшими підлітками, особистісно важливих якостей; наявність знань старших підлітків про власні індивідуальні особливості та їх прояв у навчальній та інших видах діяльності); *операційно-діялісного* – креативність, уміння свідомо й активно проявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота старшого підлітка над собою відповідно до мети самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здатність здійснювати старшим підлітком самоконтроль у процесі власної самоактуалізації.

Визначені критерії і показники дозволили сформулювати *рівні самоактуалізації* (високий, середній, низький) старших підлітків, які засвідчують міру прояву сформованих показників у старших підлітків. Відповідно до високого рівня відносяться респонденти з постійним проявом показників, середній рівень – засвідчує епізодичний частковий прояв, а низький рівень – підтверджує мінімальний прояв зазначених показників.

4. Аналіз змісту діяльності міжнародних та вітчизняних організацій щодо самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, результати констатувального експерименту дозволили обґрунтувати *соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків* у центрах соціально-психологічної реабілітації: 1) реалізація комплексної програми самоактуалізації, 2) забезпечення активної участі старших підлітків; 3) організація і координація роботи фахівців мультидисциплінарної команди.

Виявлено ефективні *технології соціально-педагогічної роботи*, як технології соціальної корекції та реабілітації, технологію соціальної профілактики, технологію самоактуалізації особистості та технологію соціально-виховного супроводу.

Перевірено дієвість *соціально-педагогічних умов і технології самоактуалізації* старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. Впроваджено комплексну програму самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації, яка включала чотири взаємопов'язані блоки: «Мій внутрішній світ», «Комунікація та інформація», «Здоровий спосіб життя», «Моє майбутнє», метою яких було сприяти прояву старшими підлітками пізнавального інтересу, уміння свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активній роботі над собою; проявляти самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації тощо.

Апробовано комплексну програму для фахівців мультидисциплінарної команди, яка містить два модулі: «Особливості самоактуалізації старших підлітків», «Технології сприяння самоактуалізації старших підлітків – вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації». Також було впроваджено спецкурс «Самоактуалізація особистості підлітка у центрах соціально-психологічної реабілітації» у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів.

Результати контрольного зрізу засвідчили про значущу динаміку в експериментальній групі у критеріях (мотиваційно-ціннісному, інформаційно-пізнавальному та операційно-діяльнісному) та показниках прояву самоактуалізації старших підлітків. Кількість осіб із низьким рівнем прояву самоактуалізації в експериментальній групі порівняно з даними на констатувальному етапі зменшилась на 29,16%, в той час, як у контрольній – на 5,63%. На середньому рівні в учасників експериментальної групи помітні позитивні тенденції, зокрема, кількість респондентів збільшилась на 20,37%, а у контрольній лише на 4,69%. Високий рівень самоактуалізації в експериментальній групі після участі у формуальному експерименті характерний для 22,22%, що на 8,79% більше, ніж було на констатувальному етапі. У контрольній групі кількість підлітків збільшилась лише на 0,94%.

Дослідження проблеми самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації не вичерпується результатами даного дисертаційного дослідження. *Перспективними* напрямками вивчення означеної проблеми можуть бути: вивчення гендерних питань самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; визначення соціально-педагогічних умов самоактуалізації дітей різних вікових груп; виявлення особливостей самоактуалізації вихованців у закладах інтернатного типу; особливості підготовки соціальних педагогів до сприяння самоактуалізації вихованців різних вікових груп.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Сидорчук М.С. Соціально-педагогічна робота з дітьми в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації (для фахівців соціальної сфери) / М.С. Сидорчук / [за ред. проф. А.Й. Капської]. – Луцьк : Терен, 2015. – 76 с.
2. Сидорчук М.С. Інтерактивні заняття у роботі зі старшими підлітками в умовах центрів соціально-психологічної реабілітації: тренінгова програма / М.С.Сидорчук / [за ред. проф. А.Й. Капської]. – Луцьк : Терен, 2015. – 96 с.

3. Сидорчук М.С. Соціальний портрет вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Випуск 16. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – С. 149-156.

4. Сидорчук М.С. Соціально-педагогічні умови становлення особистості підлітка у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – 2013. – Вип. 47. – С.98-102.

5. Сидорчук М.С. Особливості самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Випуск 18. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 97-102.

6. Сидорчук М.С. Социально-психологические закономерности развития личности подростка в условиях центров социально-психологической реабилитации / М.С. Сидорчук // Актуальные проблемы социальной психологии : сб. науч. тр. / Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка ; [редкол.: Т.В. Гормоза (отв. ред.), Я.Л. Коломинский, А.Л. Пергаменщик и др.]. – Минск : БГПУ, 2014. – С.72-73.

7. Сидорчук М.С. Напрями роботи зі старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Випуск 19. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – С. 49-55.

8. Сидорчук М.С. Змістова структура процесу самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / А.Й. Капська, М.С. Сидорчук // Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / [за заг. ред. проф. Є.І.Коваленко]. – Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2014. – №2. – С. 77-81.

9. Сидорчук М.С. Виховна робота зі старшими підлітками у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Вип. 122 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка ; гол. ред. Носко О.М. – Чернігів : ЧНПУ, 2014. – С.234-237.

10. Sydorчук Maryna. Methods of educational work with older teenagers in the Center for social and psychological rehabilitation // Intellectual Archive. Volume 4, Number 1. – Ontario, Canada, 2015. – P. 57-62.

11. Сидорчук М.С. Критерії і показники проявів самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. Вип. 739. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2015. – С. 186-191.

12. Сидорчук М.С. Особливості процесу самоактуалізації старших підлітків [Електронний ресурс] / М.С. Сидорчук // Освітологічний дискурс. – 2015. – № 2. – С. 255-263. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/osdys_2015_2_26.pdf.

13. Сидорчук М.С. Зміст і технології самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. – Випуск 20. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – С. 180-186.

14. Сидорчук М.С. Теоретичні основи дослідження проблеми самоактуалізації особистості / М.С. Сидорчук // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, В.І. Співака. – Вип. XXV. Серія: соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – С. 177-190.

Опубліковані праці апробаційного характеру

15. Сидорчук М.С. Некоторые аспекты самоактуализации личности в теории социальной педагогики / М.С. Сидорчук // Развитие социального воспитания детей и молодежи в едином образовательном пространстве района : материалы научно-практ. конф. (с международным участием). – 2013. – Россия, Ростов-на-Дону. – С.140-143.

16. Сидорчук М.С. Особливості самоактуалізації старших підлітків в умовах центру соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Сучасні тенденції розвитку педагогічних та психологічних наук : матеріали між нар. науково-практ. конф., Київ, Україна, 21 грудня 2013 року. – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2013. – С.97-100.

17. Сидорчук М.С. Виховний простір центру соціально-психологічної реабілітації як чинник формування толерантності старших підлітків / М.С. Сидорчук // Теория и практика толерантности: от конфликтов к миру и согласию: материалы Междунар. научно-практ. конф., 14 ноября 2013 г. / [под ред. д-ра пед. н., профессора Л.В. Моисеевой, к. психол. н., доцента О.С. Батуриной]. – М. : Ваш полиграфический партнер, 2013. – С.119-121.

18. Сидорчук М.С. Направления работы со старшими подростками в центрах социально-психологической реабилитации // Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности : материалы Междунар. научно-практ. конф., 17-18 апреля 2015 г., Россия, г. Махачкала. – Махачкала : Издательство ДГУ, 2015. – С.265-268.

19. Сидорчук М.С. Критерії і показники проявів самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації / М.С. Сидорчук // Соціальна робота як правозахисна професія : матеріали міжнар. науково-практ. конф., 29 квітня 2015 року; Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2015. – С.154-157.

АНОТАЦІЇ

Сидорчук М.С. Соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, МОН України. – Київ, 2016.

У дисертації визначено поняття «самоактуалізація старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації», обґрунтовано соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації; окреслено критерії, показники та визначено рівні самоактуалізації старших підлітків

у центрах соціально-психологічної реабілітації; визначено особливості самоактуалізації особистості у старшому підлітковому віці; здійснено психолого-педагогічну характеристику вихованців центрів соціально-психологічної реабілітації; виявлено причини потрапляння дітей у центри соціально-психологічної реабілітації; визначено структуру психолого-педагогічних складових самоактуалізації як факторів впливу на самоактуалізацію старших підлітків у ЦСПР; розроблено та експериментально перевірено організаційно-методичне забезпечення реалізації соціально-педагогічних умов і технологій самоактуалізації старших підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Ключові слова: самоактуалізація, старші підлітки, самоактуалізація старших підлітків, соціально-педагогічні умови, технології, соціально-педагогічні умови самоактуалізації старших підлітків, соціально-виховний супровід, педагогічні чинники самоактуалізації.

Сидорчук М.С. Социально-педагогические условия самоактуализации старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова МОН Украины. – Киев, 2016.

В диссертации определено понятие «самоактуализация старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации», обоснованно социально-педагогические условия самоактуализации старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации, изложены критерии, показатели и определены уровни самоактуализации старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации; определены особенности самоактуализации личности в старшем подростковом возрасте; осуществлено психолого-педагогическую характеристику воспитанников центров социально-психологической реабилитации; выявлены причины попадания детей в центры социально-психологической реабилитации; определена структура психолого-педагогических составляющих самоактуализации как факторов влияния на самоактуализацию старших подростков в ЦСПР; экспериментально проверено организационно-методическое обеспечение реализации социально-педагогических условий и технологий самоактуализации старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации.

Определено, что самоактуализация старших подростков – это процесс актуализации старшим подростком собственного потенциала, внутренних ресурсов и использования их в качестве средств и способов реализации смысла жизнедеятельности.

Обоснованы критерии и показатели самоактуализации старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации: мотивационно-ценностный – потребность старшего подростка в самоактуализации, познавательные потребности старшего подростка, профессионально-ценностные ориентации, мотивация старшего подростка к самосовершенствованию, эмоциональное отношение старших подростков в учебно-познавательной деятельности; информационно-

познавательный – знание старшими подростками сущности самоактуализации, способов и средств ее осуществления, адекватность самооценки старших подростков собственных важных качеств, знания старших подростков о своих индивидуальных особенностях и их проявление в учебной и другой деятельности; операционно-деятельностный – креативность, умение сознательно и активно проявлять свои особенности в учебной и профессиональной деятельности, активная и планомерная работа старшего подростка над собой в соответствии с целью самоактуализации, самостоятельность выбора средств, приемов и основных направлений самоактуализации, осуществления старшим подростком самоконтроля и корректировки этапов собственной самоактуализации.

Социально-педагогические условия самоактуализации старших подростков определены как совокупность определенных обстоятельств, создаваемых в среде центров под влиянием внешних и внутренних факторов и обеспечивают взаимодействие старших подростков с этой средой, усвоения ими социального опыта, привлечение к социуму, сохранение здоровья, развитие сознания и способности к саморазвитию и самоопределению личности.

Определены социально-педагогические условия самоактуализации старших подростков: 1) реализация комплексной программы самоактуализации старших подростков в центрах социально-психологической реабилитации (определение форм социальной работы с старшими подростками, разработка и внедрение тренинговых занятий для старших подростков с целью обсуждения проблемных вопросов, проведения индивидуальных форм работы с подростками); 2) обеспечение активного участия старших подростков в самоактуализации в центрах социально-психологической реабилитации (определение потребностей подростков, внедрение программы содействия самоактуализации старших подростков); 3) организация и координация работы специалистов мультидисциплинарной команды (определение состава команды, проведение круглых столов, внедрение программы подготовки специалистов мультидисциплинарной команды к содействию самоактуализации старших подростков, привлечения специалистов к работе со старшими подростками).

Использованы такие технологии социальной работы, как технологии социальной коррекции и реабилитации, технология социальной профилактики, технология самоактуализации личности и технология социально-воспитательного сопровождения.

Практическое значение полученных результатов исследования заключается во внедрении социально-педагогических условий и технологий социально-воспитательного сопровождения старших подростков в процессе их самоактуализации в центрах социально-психологической реабилитации.

Ключевые слова: самоактуализация, старшие подростки, самоактуализация старших подростков, социально-педагогические условия, технологии, социально-педагогические условия самоактуализации старших подростков, социально-воспитательное сопровождение, педагогические факторы самоактуализации.

Sydorchuk M.S. Socio-pedagogical conditions of self-actualization older teens in centers for social and psychological rehabilitation. – Manuscript.

Scientific thesis for the candidate degree of pedagogical sciences, specialty 13.00.05 – Social Pedagogy. – Dragomanov National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The essence of the concept of «self-actualization older teens in the centers of social and psychological rehabilitation», reasonably socio-pedagogical conditions of self-actualization older teens in centers for social and psychological rehabilitation; outlined the criteria, indicators and levels of self-actualization older teens centers for social and psychological rehabilitation. The essence of the features self-actualization in older teens, performed psycho-pedagogical characteristics of students' socio-psychological rehabilitation. Defined the structure of psychological and educational components of self-actualization.

The content-technological providing of organizational and methodological support implementation of socio-pedagogical conditions and technology actualization older teens in centers for social and psychological rehabilitation.

Keywords: self-actualization, older teens, older adolescents self-actualization, social and educational conditions, technology, social and educational conditions for self-actualization older teens, social and educational support, pedagogical factors of self-actualization.